
ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 339.926

В. І. ЧУЖИКОВ,
професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри європейської інтеграції
ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана”,
О. Д. ЛУК’ЯНЕНКО,
доцент, кандидат економічних наук, докторант кафедри міжнародного менеджменту
ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана”

КЛАСТЕРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розглянуто особливості формування кластерної політики ЄС. Головну увагу приділено секторальній диференціації кластерів та характеру їх взаємодії в межах національних і наднаціональних формувань. Показано своєрідні ознаки інституалізації розвитку кластерних систем.

Ключові слова: кластер, кластерна політика, секторальна диференціація, ЄС, інституалізація.

—————

Specific features of the formation of the cluster policy of the EC are considered. The main attention is paid to the sectorial differentiation of clusters and to the character of their interaction in the limits of national and overnational formations. Distinctive signs of the institutionalization of the development of cluster systems are shown.

Keywords: cluster, cluster policy, sectorial differentiation, EC, institutionalization.

Загострення конкуренції у глобальному економічному середовищі завжди підштовхувало основних гравців міжнародного ринку до пошуку нових, найбільш оптимальних форм продукування та реалізації товарів і послуг, якими в останні десятиліття стали технопарки, технополіси, іннотехи, технозони, кластери. У них сконцентрувалася значна частина венчурного капіталу, що забезпечило фінансування так званої новітньої економіки (біо- і нанотехнологій, генної інженерії, виробництва скануючих систем). Найбільш поширеною у світі формою концентрації інновацій стали кластери, які відкрили нові можливості для розвитку традиційних і найновітніших секторів національної економіки.

Надзвичайній популярності кластерів у США, Японії та Європі (в Італії та Франції їх називають філь'єрами) сприяли зростання конкуренції між ТНК, відстоювання позицій малого та середнього бізнесу і численні наукові відкриття. Враховувалися також податкові пільги для впровадження інновацій, політика заохочення створення нових робочих місць, рівень розвитку інфраструктури. У межах Європейського Союзу як великого інтеграційного угруповання надзвичайно важливим стало здійснення цільової кластерної політики, яка б мала ефективні інструменти та механізми реалізації і в кінцевому результаті сприяла підвищенню конкурентоспроможності європейської економіки.

Ми спробуємо визначити суть та особливості кластерної політики ЄС під час трансформаційних змін її горизонтальних і секторальних пріоритетів. Еволюція категоріального і методологічного апаратів у теорії кластерів почалась у ХІХ ст. з описаних А. Маршаллом переваг створення агломерації в економічній

діяльності, з урахуванням певної спеціалізації та наявності кваліфікованої робочої сили. Агломераційні ідеї були підтримані у ХХ ст. Й. Шумпетером, який висунув ідею “скупчення”, чи кластеризації, промисловості. У подальшому було не лише уточнено цю теорію, а й запропоновано модель її диференціації; вона обґрунтовувала ідею регіональної концентрації, яка зводилася до формування зон швидкого економічного зростання. З часом, уже на зламі тисячоліть, почали виокремлювати національні та регіональні інноваційні системи, креативні регіони тощо. Важливий внесок у нове розуміння кластерів здійснили відомі західні дослідники Дж. Харрісон, Р. Сабела та М. Портер.

Вагомими в теорії кластерів були напрацювання італійського дослідника С. Бекатті. У своїй статті “Від індустріального сектору до індустріального району” він запропонував нове обґрунтування промислового регіону. Воно базується на відомій концепції А. Маршалла, проте уточнюється та доповнюється його локалізаційною складовою, яка, на думку автора, залежить не стільки від дії внутрішніх чинників, скільки від впливу зовнішніх, під час взаємодії яких виникають так звані центральні місця (полюси зростання).

Нового імпульсу дослідженню кластерів, зокрема в ЄС (в умовах посилення кризи в інтеграційному союзі), надали спроби Європейської комісії (ЄК) максимально об’єктивізувати суть спільної технологічної політики, яка нерідко розглядалася крізь призму конкурентоспроможності інноваційних структур.

Серед останніх публікацій слід виокремити дослідження Р. Мартіна і П. Санслея, які акцентують увагу на життєвому циклі кластера, Дж. Рарра, який проаналізував особливості просторово-циклічного моделювання кластерів, а також вітчизняних науковців М. Хмари та В. Кулявець, які з’ясували особливості розвитку деяких кластерів в ЄС. На сьогодні актуалізуються питання ефективності реалізації спільних політик Євросоюзу, особливо за наявності міжкраїнових дисбалансів та асиметрій, зростаючої глобальної нестабільності.

Крім того, стає очевидним, що для інноваційно-інвестиційного розвитку України необхідно застосувати апробовані в ЄС кластерні моделі розвитку. У цьому контексті вирішення потребують, насамперед, такі завдання:

- 1) виявлення суті та особливостей сучасного розвитку кластерів;
- 2) встановлення критеріїв секторальної диверсифікації кластерних моделей в ЄС;
- 3) оцінка характеру інституціональної моделі кластерної політики ЄС.

Секторальна диференціація кластерів

Найбільш активним прихильником кластерної моделі розвитку у світовій економічній науці вважається М. Портер¹, який запропонував кілька тлумачень цього феномена. “Кластери, – на думку вченого, – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов’язаних компаній, спеціалізованих поставачальників і поставачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов’язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об’єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу”². Утім, далі М. Портер починає розуміти

¹ Див.: Портер М. Международная конкуренция. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

² Див.: там же. – С. 206.

кластери вже як “...систему взаємопов’язаних фірм та інститутів, що є більше, ніж проста сума її складових елементів”³. У іншій частині його монографії “Конкуренція” з’являється ще й третє тлумачення: “Кластер, чи промислова група, — це група сусідніх взаємозалежних компаній і пов’язаних з ними організацій, які діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну”⁴.

У наступні роки робилися численні спроби максимально чітко визначити кластер як локалізацію інноваційної діяльності (С. Соколенко), просторову форму зосередження групи компаній, розташованих поруч (Л. Янг). Нерідко в європейській економічній науці під ним розуміли також форми своєрідної дифузії інновацій та інвестицій. Водночас лунала критика на адресу тих, хто стверджував, що кластери можуть існувати і в неінноваційних сферах (туризмі, виноробстві, виробництві облицювальної плитки), які наприкінці 1990-х років уже давали реальний прибуток.

Останню спробу уніфікувати визначення кластера було здійснено ЄК у 2008 р. Відтепер воно пов’язувалося лише з конкурентоспроможністю та інноваціями. Зокрема, в системному документі Єврокомісії “Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637”⁵ (“Концепт кластерів і кластерної політики та їх роль для конкурентоспроможності й інновацій”) зазначається, що кластери є “групами незалежних підприємств-ініціаторів (малих, середніх і великих), а також науково-дослідницьких організацій, які задіяно в певному секторі чи регіоні. Їх діяльність скерована на розвиток інноваційної активності шляхом стимулювання інтенсивної взаємодії, спільного використання ресурсів, обміну знаннями та досвідом, а також ефективного сприяння передачі технологій, мереж і поширення інформації серед підприємств, що входять до кластера”⁶.

Протягом останніх 20 років домінуючим процесом в ЄС стала секторальна диференціація виробництва, у результаті чого з’явилися як інноваційні кластери (біотехнологічні, програмного забезпечення тощо), так і ті, де технологічний прогрес не відіграв істотної ролі (виноробство, міжнародний туризм). Неважко здогадатися, що змін зазнали й регіональні моделі зростання, про які вперше заговорив британський дослідник Дж. Рарр⁷. Він указав на зв’язок між секторальними зрушеннями в інтеграційному угрупованні та проведенням у ньому політики централізації чи децентралізації. Р. Мартін і П. Санслей⁸ дотримуються протилежної думки, пояснюючи, що зміни у відтворювальних функціях кластера прямо залежать від їхньої адаптації до нових умов господарювання (рис. 1).

Найважливішою перевагою запропонованої схеми є візуалізація двох тенденцій, що визначають характер трансформації кластера: нагромадження капіталу з метою його подальшого використання, а також зміна спеціалізації, еластич-

³ Див.: *там же*. — С. 275.

⁴ Див.: *там же*. — С. 207.

⁵ Див.: The Concept of Clusters and Cluster Policies and their Role for Competitiveness and Innovation [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ec/europe/en/enterprise/policies/innovation/files/clusters>.

⁶ Див.: *там же*. — Р. 9.

⁷ Див.: *Rarr J. The Spatial-Cycle Model (SCM) Revisited // Regional Studies*. — 2012. — № 46 (2). — Р. 217–228.

⁸ Див.: *Martin R., Sunley P. Conceptualizing Cluster Evolution Beyond the Life Cycle Model // Regional Studies*. — 2011. — № 45 (10). — Р. 1299–1318.

ності попиту і пропозиції на товар, що випускається. Ці два процеси мають взаємопов’язаний характер і відображають особливості динаміки трансформаційних зрушень у категоріях глобального попиту і глобальної пропозиції. Разом з тим надзвичайно важливими є наслідки завершеного циклу цієї моделі організації виробництва із визначенням новостворених конкурентних кластерів, високоризикованих систем і неконкурентних формувань, які повинні або докорінно змінити свою спеціалізацію, або відмерти.

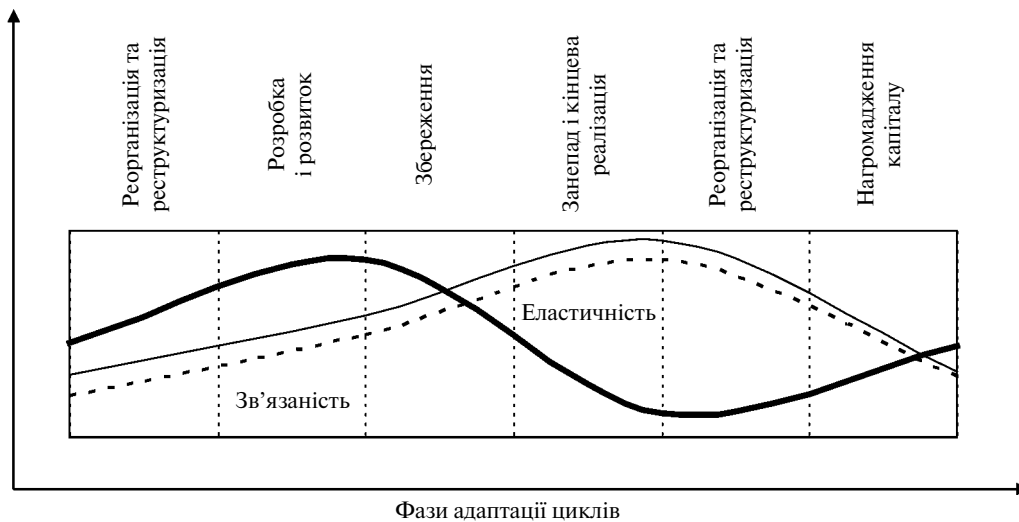

Рис. 1. Ілюстрована еволюція ресурсів нагромадження, зв’язності та стійкості кластера за циклами адаптації

(Складено за: *Martin R., Sunsley P.* Зазнач. праця. — Р. 1307).

Звичайно, існуючі в Євросоюзі кластери можуть зазнати серйозних змін унаслідок їх подальшої диференціації за розмірами та моделями регулювання. Розуміючи це, фахівці з Європейської кластерної обсерваторії (обсерваторія в цьому контексті розуміється не як астрономічна установа, а як дослідницька інституція) спробували виокремити групи кластерів залежно від 3 найвагоміших індикаторів їх розвитку, запропонувавши за аналогією із “зірковістю” готелів відповідну чотириступінчасту градацію — 0; 1*; 2*; 3*, в основі якої — три основних індикатори (рівень “0” визнається далеко не всіма інституціями ЄС):

— **розмір**, який автори цієї методики пов’язують із співвідношенням зайнятості у кластері та в цілому в ЄС, відзначаючи, що найважливішою відмінністю має стати 10-процентне перевищення стандартизованого показника в регіонах — лідерах Євросоюзу;

— **спеціалізація** визначається за умови, що регіон у межах європейського поділу праці виділяється специфічною кластерною категорією серед 10% успішних регіонів ЄС з високим рівнем зайнятості у відповідному виробництві⁹;

— **фокус** враховується, якщо на кластер припадає більша частка у структурі зайнятості регіону, зокрема, якщо він входить до ТОП-10 кластерів подібної категорії, для яких характерна найбільша питома вага зайнятості в цьому регіоні.

⁹ У даному випадку йдеться про локалізацію відтворювальних процесів, яку європейці ідентифікують не через порівняння показників створюваної валової доданої вартості, а через ефективну зайнятість, яка в ринковій економіці може виступати більш інформативною, ніж інші аналітичні моделі, основою для розробки відповідної градації.

Наслідки такого ранжування наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Наявні кластери в Європі *

Категорії кластерів	Чисельність регіональних кластерів	Питома вага в загальній кількості кластерів регіону (%)	Питома вага в потенціалі території (%)
Кластер 3*.....	155	7,68	1,58
Кластер 2*.....	524	25,98	5,34
Кластер 1*.....	1338	66,34	13,65
Разом, кластери 1–3*.....	2017	100	20,57
Загальна кількість потенціальних територій кластерного розвитку.....	9804	–	100

* The Concept of Clusters and Cluster Policies and their Role for Competitiveness and Innovation: Main Statistical Results and Lessons Learned [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ec/europe.en/enterprise/policies/innovation/files/clusters>. – Р. 017.

Як бачимо, питома вага “вищих” кластерів (3*) в економіці ЄС (під час обстеження були використані дані, отримані при порівнянні з NUTS-2 регіонів Швейцарії, Ісландії, Ізраїлю, Норвегії, Туреччини) є незначною та оцінюється в межах 8%. Натомість кластери 1* становлять абсолютну більшість (66%). Надзвичайно важливим елементом локалізації кластерних моделей (1–3*) може вважатись їх територіальна скупченість, яка становить 20,6% кластерної поверхні ЄС (потенціальної), а для кластерів 3* її рівень має бути ще вищим.

Характерно, що “зірковість”, за свідченнями експертів, з часом може мінятися, а тому потрібен постійний моніторинг цього процесу. Так, у Польщі впродовж 2001–2004 рр. з’явився новий тризірковий кластер, натомість в Угорщині такий кластер, навпаки, зник.

Разом з тим кластеризація європейської економіки в цілому є доволі специфічним напрямом подальшого розвитку ЄС. Так, Єврокомісія прямо пов’язує появу цих форм інноваційного розвитку із зростанням зайнятості. За даними Європейської кластерної обсерваторії, на початку 2008 р. понад 38% сукупної робочої сили ЄС було задіяно на підприємствах, що входили до одного з майже 10 тис. існуючих тут кластерів, утім “регіональні” відмінності між ними були доволі значними – від 50% в державах-лідерах до 25% у країнах – нових членах Європейського Союзу, що яскраво ілюструє наявність різних моделей.

З огляду на це надзвичайно важливою є ідентифікація двох категорій – кластерних програм і кластерних секторів, які нерідко пов’язують з так званою секторально-кластерною політикою ЄС. У відповідному документі ЄК “Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637”¹⁰ сказано, що кластерні програми урядів країн Співтовариства орієнтовані на зміцнення існуючих моделей і створення нових. Вони включають сукупність конкретних заходів, ініціатив і обсягів фінансування, скерованих на їх виконання разом з визна-

¹⁰ Див.: The Concept of Clusters and Cluster Policies and their Role for Competitiveness and Innovation: Main Statistical Results and Lessons Learned [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ec/europe.en/enterprise/policies/innovation/files/clusters-working-document-sec-2008-2635-en.pdf>.

ченням відповідальних за їх реалізацію. Секторальна кластеризація розуміється в цьому документі не лише як галузева (секторальна) належність до конкретного кластера, але й як перелік характеристик конкурентоспроможних моделей з організації в ньому виробництва товарів і послуг з урахуванням попиту та пропозиції.

Ще однією перевагою моніторингових досліджень Європейської кластерної обсерваторії є те, що її фахівцям удалося поділити всі кластери на 38 торгових секторів. Запропонована методика на сьогодні є найдосконалішою у світовій практиці, адже на секторальному рівні містить повний перелік галузей, до яких може бути віднесений той чи інший кластер.

Попри наявні переваги, розвиток кластерів у ЄС нерідко має доволі суперечливий характер. Прикладом можна вважати автомобільний кластер, який об'єднав у собі не лише 4 основні сфери — виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів, а також двигунів і комплектуючих до них, але й основні форми організації виробництва — спеціалізацію, кооперацію, комбінування. Існуючий мега-кластер складається з 39 статистично досліджуваних одиниць¹¹, в яких створено 50% усіх робочих місць кластерів ЄС.

Доволі цікаве галузеве співвідношення між кластерами в ЄС встановила вітчизняна дослідниця В. Кулявець, якій удалося розрахувати питому вагу харчових кластерів у загальній структурі. Якщо за загальною чисельністю кластерів провідні місця в ЄС посідають Німеччина, Італія, Франція, Швеція, Данія, Фінляндія, на які припадає 66,5% усіх створених у ЄС кластерів, то серед харчових кластерів, яких традиційно відносять до низькотехнологічних, лідерство належить Італії та Франції. Австрія, Німеччина, Бельгія, Фінляндія, Польща, де зосереджено 64 з 82 кластерів, або 78% всіх харчових кластерів Європейського Союзу, суттєво відстають від лідерів. При цьому частка Італії перевищує 30%. Лідерство щодо випуску продуктів харчування (виноробний, маслосироробний, м'ясний сектори національного виробництва) у кластерній системі ЄС є відчутною перевагою Італії і Франції, де питома вага створених харчових кластерів становить майже 50%¹².

Упродовж фінансової кризи 2008–2009 рр. темпи падіння виробництва в харчовій промисловості Євросоюзу ідентифікувалися на рівні 4%, проте вони не були настільки катастрофічними, як в інноваційних секторах виробництва (на 10–15%). При цьому слід зауважити, що найбільш активно скористалися кластерними перевагами під час кризи такі гіганти європейського харчового бізнесу, як “Нестле”, “Хейнекен”, “Юнілевер”, “Данон”, “Лакталіс”.

Важливим елементом посткризового розвитку ЄС є кластерні програми, серед яких можна виокремити як національні, де лідерство належить Австрії, Нідерландам, Німеччині, так і регіональні (Польща, Великобританія, Іспанія). Ці нові моделі створюються за впливу і допомоги держави, а також численних місцевих громад, проте вони далеко не завжди забезпечують високу ефективність вироб-

¹¹ Слід сказати, що серед багатьох європейських експертів точиться дискусія про те, чи мають бути виокремлені в статистиці кластерні формування, і якщо так, то чи доцільно використовувати рівні NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3 у статистичних дослідженнях.

¹² Див.: Кулявець В. Г. Диверсифікація кластерної моделі харчової промисловості в ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук. — К. : НАУ, 2011. — С. 11–12.

ництва. Наприклад, створений кілька років тому авіаційний кластер у Жешуві (Польща) не перетворився з часом, як на це розраховували, у потужну літакобудівну компанію (він позиціонувався також як “Польська авіаційна долина”) з високим конкурентним статусом, а основний напрям його діяльності, як і раніше, має консультативно-посередницький характер.

Еволюція розвитку кластера може бути прямо пов’язана з дією основних рушійних сил сучасної економіки, до яких належать: вплив конкурентів, зміни на ринках, розвинутість інфраструктури, загальний рівень культури та дія інституційних (національних і наднаціональних) органів, вплив яких у Європейському Союзі важко переоцінити. Успішне функціонування сучасного кластера багато в чому залежить від адаптованості чи не адаптованості відповідних векторів розвитку, які можуть або посилювати синергетичний ефект, або призводити до руйнування хоча й інноваційної, але все ж доволі ризикової моделі господарювання (рис. 2).

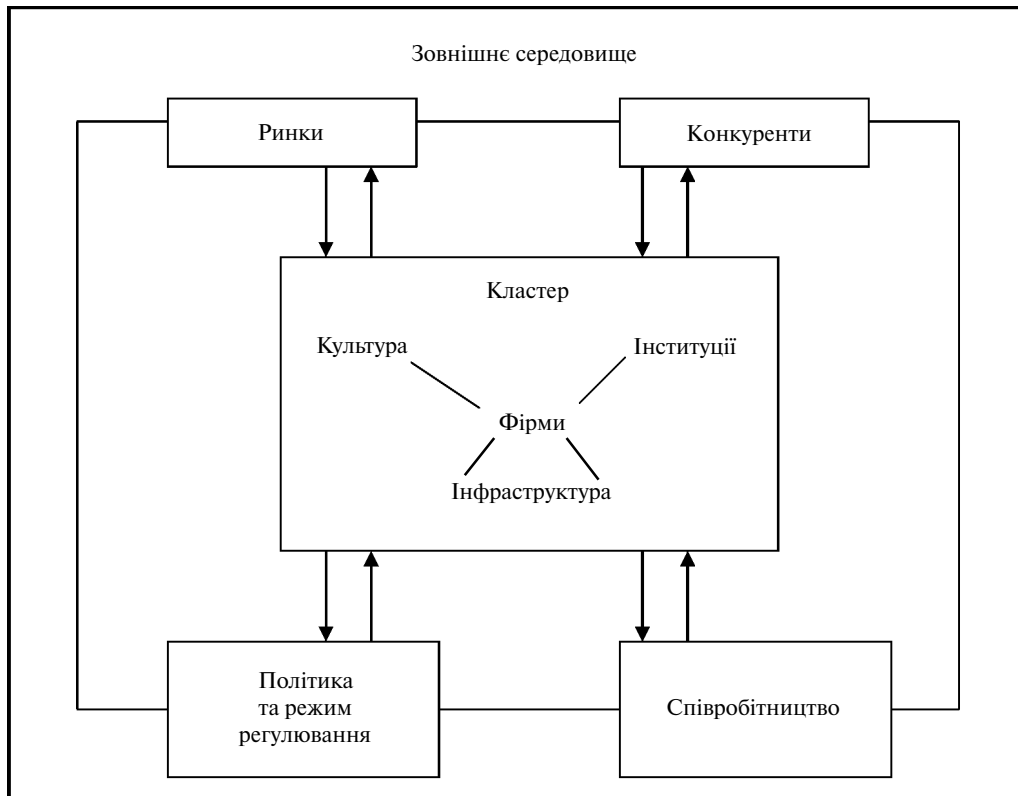

Рис. 2. Двостороння взаємодія кластера та його зовнішнє середовище за Р. Мартіном і П. Санслей, удосконала автoрами

(Складено за: *Martin R., Sunsley P.* Зазнач. праця. – Р. 1311).

На думку авторів описаної моделі, надзвичайно важливими є поведження конкурентів на ринках спеціалізованої продукції та проведення державою чи наднаціональними структурами політики розвитку із застосуванням відповідних режимів регулювання. З огляду на це вплив зовнішнього середовища за умови зрілості кластера може бути адекватним трансформаційному впливу кластера на це середовище.

Р. Мартін і П. Санслей¹³ доводять, що в основі адаптивної моделі кластера має лежати повний виробничий цикл товару, що, у свою чергу, потребує ідентифікації еволюційної моделі розвитку кластера, в якій чітко визначаються етапи: створення (відродження), закріплення, дозрівання, розвитку, сталості, спаду, руйнування, зникнення або переорієнтації. Як правило, на останньому етапі відбуваються зміна спеціалізації та посилення орієнтації кластера на глобальні ринки товарів і послуг.

Інституалізація розвитку кластерів

Серед численних підходів до організації та функціонування кластерів домінуючими завжди вважалися процеси взаємодії бізнесу і влади. На місцеві органи управління покладається місія вдосконалення інфраструктури для потреб інноваційного бізнесу та координації взаємодії в межах створюваного інноваційного формування. В умовах посилення процесів інтеграції в ЄС надзвичайно важливим став розподіл ризиків між ними та інвесторами, які в разі швидкої зміни світової кон'юнктури вироблених ними товарів і послуг можуть або отримувати суттєві переваги, або зазнавати нищівних втрат.

Вітчизняна дослідниця кластерних систем ЄС М. Хмара виділяє 4 типи кластерних політик (табл. 2).

Таблиця 2

Типологія кластерної політики країн Європейського Союзу*

Типи кластерної політики	Основні риси
Каталітичний	Уряд сприяє зустрічі зацікавлених сторін (наприклад, приватних компаній і дослідницьких організацій) і забезпечує обмежену фінансову підтримку реалізації проекту
Підтримуючий	Держава інвестує в інфраструктуру регіонів, освіту, тренінги і маркетинг заради стимулювання розвитку кластерів
Директивний	Держава здійснює спеціальні програми, спрямовані на трансформацію спеціалізації регіонів у зв'язку з розвитком кластерів
Інтервенціоністський	Уряд бере на себе відповідальність за подальший розвиток кластерів і за допомогою трансферів, субсидій, обмежень і регулювання, а також активного контролю за фірмами кластера формує його спеціалізацію

* Складено за даними Європейської кластерної обсерваторії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.clusterobservatory.eu./index.php?id=&ni>; Хмара М. Розвиток високотехнологічних кластерів у Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. екон. наук. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. — С. 9.

З огляду на це можна зробити декілька важливих висновків щодо характеру інституційної взаємодії в ЄС, орієнтованої на модель підтримки ефективного виробництва (наднаціональна структура → держава → регіон → бізнес):

— по-перше, держава разом з місцевими органами влади може виступати своєрідним каталізатором інноваційних зрушень на локальній (чи локалізованій) території, проте співфінансування проекту і розподіл майбутніх прибутків матимуть з боку цих інституцій обмежений характер;

¹³ Див.: *Martin R., Sunsley P.* Зазнач. праця.

– по-друге, для державних інвестицій, як правило, обираються селективні сфери застосування (наприклад, виробнича та соціальна інфраструктура). При цьому ризики державних і муніципальних інвестицій можна мінімізувати через виокремлення різношвидкісних програм реалізації проекту розбудови інфраструктури й узгодження строків початку функціонування кластерів;

– по-третє, узгодження сфери відповідальності у кластері є надзвичайно важливим з огляду на існуючий і прогнозований локальні ефекти розвитку цієї форми організації виробництва.

Зрозуміло, що загальні ризики можуть бути суттєво знижені завдяки розробці та запровадженню чіткої кластерної політики наднаціонального рівня, яка б включала такі етапи: визначення цілей, завдань, принципів; відбір механізмів та інструментів реалізації; пілотне співфінансування окремих кластерних проектів (модель кластера 0–1*) на принципах субсидіарності та компліментарності; моніторинг результатів реалізації проекту; розробка кластерних стратегій; синхронізація відповідальності за їх поетапне виконання; реалізація кластерної стратегії ЄС і моніторинг її результатів.

При цьому найбільш складною залишається проблема узгодження національно-наднаціональних суперечностей при формуванні спільних стратегій. Якщо в Німеччині існують 50-процентні безоплатні позики на впровадження нових технологій, то в таких країнах, як Болгарія, Румунія, Кіпр, їх може й не бути. Різняться також підходи до організації венчурних фондів і регламентації їх функціонування.

Важливим елементом регулювання кластерної системи в ЄС стає процес її структурної інституалізації, що не завжди гармонізується з горизонтальними та секторальними політиками Євросоюзу, де особливе місце посідають відповідні генеральні директорати ЄК, а інструментами реалізації виступають структурні фонди. Таку схему співучасті у фінансуванні кластерних проектів не можна вважати ефективною, адже кластери, як правило, належать до різних сфер підприємницької діяльності, включаючи такі “чуттєві”, як сільське господарство, металургія, текстильне виробництво, рибальство. Розуміючи це, Єврокомісія в жовтні 2008 р. виступила з ініціативою щодо створення Групи Європейської кластерної політики (European Cluster Policy Group – ECPG), до складу якої ввійшли 20 найкомпетентніших фахівців з відповідними науковими званнями та ступенями. Групу очолив Т. Петрін, колишній міністр економіки Словенії, професор Люблянського університету. Було визначено 5 цілей у діяльності ECPG: розробка рекомендацій для дизайну кластерної політики ЄС; оцінка світових тенденцій розвитку кластерів; формування завдань кластерної політики з огляду на виклики глобалізації; дослідження інструментів усунення існуючих бар’єрів у процесі транснаціональної кооперації кластерів; аналіз фінансових інструментів різнорівневих політик Євросоюзу, які мають підтримувати кластери ¹⁴.

Незважаючи на суперечливість створеної групи, вона впродовж 2009–2010 рр. виконала великий обсяг роботи щодо проведення зустрічей, присвячених підтримці міжнародної кластерної співпраці; виявленню ролі кластерів у створенні

¹⁴ Див.: PRO INNO Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proinno-europe.eu/ecps>.

нових видів економічної діяльності, насамперед у сфері послуг; з'ясуванню переваг кластерних ініціатив і кластерної організації; оптимізації взаємодії між відповідними інструментами ЄС. Група провела також деякі “польові дослідження” в Японії (2009 р.) та Канаді (2010 р.), результатом чого стали сформульовані нею пропозиції щодо розробки документів, які визначають характер і механізми розвитку кластерів у ЄС.

Нового імпульсу інституалізації розвитку кластерів у Євросоюзі надала реалізація спеціального проекту “Europe INNOVA Communications”¹⁵, який був підготовлений Генеральним директором підприємництва і промисловості ЄК і визначив суть “кластерної політики в контексті стратегії ЄС-2020”. У відповідному документі було здійснено аналіз еволюції кластерних систем у ЄС та оцінку ефективності ухвалених свого часу Єврокомісією рішень (“Більше досліджень та інновацій” (2005 р.); “Розширена інноваційна стратегія” (2006 р.); “Огляд інноваційної стратегії Співтовариства у світі, що міняється” (2009 р.); “Уперед до світового класу кластерів у ЄС” (2008 р.); “Європа-2020: стратегія розумного, сталого та всеосяжного зростання”; “Європа-2020. — Флагманські ініціативи інновацій Союзу: перетворення Європи в посткризовому світі”).

Значну роль у становленні в ЄС кластерів відіграли також ухвалені законодавчі акти про розвиток малого та середнього бізнесу, а також фінансові можливості Сьомої Рамкової угоди (EP7), згідно з якою впродовж 2007–2013 рр. профінансовано інноваційних заходів на суму 86 млрд. євро завдяки схваленню та підтримці цілого ряду спільних технологічних ініціатив.

У 2010–2012 рр. найбільш важливими завданнями кластерної політики Євросоюзу були: розвиток стандартизації інновацій і підтримка державних закупівель створюваних у кластерах інноваційних продуктів. Слід зазначити, що успішному запровадженню кластерних систем певним чином сприяла діяльність Європейського інституту інновацій і технологій.

Останнім часом важливим і продуктивним органом підтримки кластерної політики в ЄС стала Рада з конкурентоспроможності, яка у травні 2010 р. затвердила такі фундаментальні положення стосовно локальних форм економічного зростання:

– регіональний рівень (у документі – фактор) є ключовим у розвитку інновацій, тому Європейська інноваційна політика повинна забезпечувати підтримку інновацій основних гравців (у тому числі малого і середнього бізнесу) через інструменти регіонального розвитку, європейські ініціативи (“Рамкова програма з конкурентоспроможності та інновацій”, “Структурні фонди ЄС”, “Рамкова угода R&D (дослідження та розвиток)”, “Співтовариства знань та інновацій”);

– кластери відіграють важливу роль у доборі дослідників, творчих людей, підприємств і технологій заради створення нових продуктів і послуг на світовому ринку, а також підвищення інноваційної привабливості регіону. Зусилля ЄС у майбутньому мають бути скеровані на усунення перешкод для трансформації кластерів світового рівня та підвищення їх конкурентоспроможності¹⁶.

Дана інституція ЄС чітко визначила рівні реалізації кластерної політики – європейський, національний, регіональний – і строки реалізації, які відтепер обмежуватимуться часовим лагом у 5–10 років залежно від “зірковості” кластера.

¹⁵ Див.: Cluster policy in the context of EU Strategy 2020 // Policy Brief [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europe-innova.eu/c/document>.

¹⁶ Див.: *там же*. – Р. 3.

Загалом можна констатувати, що у процесі еволюції форм концентрації інноваційної діяльності щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів ефективними виявилися кластери різного типу. Розширення та поглиблення євроінтеграційних процесів за умови загострення конкуренції на глобальних ринках актуалізують проблему ефективності сучасної кластерної політики Європейського Союзу, яка на сьогодні має солідну інституційно-законодавчу основу.

Подальший розвиток кластерних систем підпадає під пряму дію стратегічного документа “Європа-2020”, який базується на її флагманських ініціативах:

- “Ресурс ефективної Європи” – заради підтримки переходу до низьковуглецевої економіки шляхом збільшення використання відновлюваних джерел енергії, модернізації транспорту і сприяння енергоефективності;

- “Промислова політика в добу глобалізації” – заради поліпшення бізнес-середовища, зокрема для малого та середнього бізнесу, а також підтримки розвитку потужної та сталої виробничої бази, що дозволить глобально конкурувати;

- оптимізація зв’язків між кластерами та рамковими програмами;

- надання додаткових повноважень і коштів Європейському фонду регіонального розвитку та ряду програмних ініціатив, зокрема INTERREG;

- подальший розвиток програми “Конкурентоспроможність та інновації” (у 2007–2013 рр. у межах цієї ініціативи буде освоєно 3,6 млрд. євро);

- запровадження і розвиток нової програми “Регіони знань” (RoK) у межах нової Восьмої Рамкової угоди, яка максимально сприятиме, на думку її творців, інтелектуалізації економічної діяльності в ЄС.

Кластерний підхід, який пропонує ефективні засоби та інструменти стимулювання інноваційного регіонального розвитку, забезпечує концентрацію фінансових та інструментальних ресурсів, а також зайнятість, вирівнює територіальні соціально-економічні диспропорції за рахунок зростання відрахувань у місцеві бюджети, є актуальним і для вітчизняної економіки. Україна, маючи значний потенціал кластеризації у традиційних і новітніх напрямках науково-технологічного розвитку, демонструє порівняно з країнами ЄС досить низький рівень активності щодо створення новітніх форм організації інноваційного бізнесу. У контексті проблеми національної конкурентоспроможності і з точки зору глобальних умов розвитку вона потребує узагальнення адекватного досвіду ЄС стосовно реалізації його сучасної кластерної політики.

Надзвичайно важливим для нашої країни міг би стати досвід Євросоюзу щодо організації харчових кластерів (лікеро-горілчаних, м’ясо-молочних, виноробних, цукрових), створення яких необхідно пов’язувати із запровадженням висококонкурентних технологій та європейських стандартів управління якістю.

Стаття надійшла до редакції 25 липня 2012 р.